

Príspevok je výňatkom publikovanej štúdie: MANN, Arne: Rómska kultúra, alebo kultúra Rómov? In: Rómovia – Roma – Romanies, kultúra a vzdelávanie. (ed. Lubica Poklembová), Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach 2009, s. 35-40. ISBN 978-80-85328-61-5

Úvaha a rómskej kultúre

Arne B. Mann

Anotácia:

Ktorý z používaných pojmov "rómska kultúra" a "kultúra Rómov" je správny? Existuje vôbec etnická kultúra? Ak áno, aké má znaky?

V roku 1991 bolo v Brne založené (vtedy ako celoštátne – československé) Muzeum romské kultury, v roku 2004 v Martine vzniklo pri SNM Múzeum kultúry Rómov na Slovensku. Na jednej strane je „rómska kultúra“, na druhej „kultúra Rómov“. Majú tieto pojmy rovnaký alebo rozdielny význam? Ak rozdielny, ktorý je správny? Odpoviem hneď v úvode: oba výrazy majú rozdielny význam, pritom oba sú správne.

Nasledujúci príspevok sa vám môže zdať provokatívny, ubezpečujem vás však, že nemám najmenší úmysel provokovať, len sa zamyslieť nad vzťahom Rómovia a kultúra.

Niekedy v polovici 90-tych rokov minulého storočia som mal v Bardejovských Kúpeľoch prednášku pre študentov romistiky z Filozofickej fakulty UK z Prahy. Hovoril som vtedy o duchovnej kultúre Rómov, pričom som vo viacerých prípadoch upozornil na podobnosť (zhodnosť) niektorých obyčajových praktík známych u Rómov s obyčajovou tradíciou okolitého majoritného (slovenského, rusínskeho) obyvateľstva. Napríklad magické prostriedky proti urieknutiu novorodenca – červená stužka okolo zápästia a uhlíková voda (*jagalo paňi, angarošňo paňi*) – sú známe u majoritného obyvateľstva takmer na celom Slovensku.¹ Vartovanie pri mŕtvom (*vartišágos*) bolo ešte začiatkom 20. storočia známe u slovenského obyvateľstva, u Rusínov sa zachovalo až do polovice 20. storočia (známe hry pri

¹ MANN, Arne B.: Magická ochrana novorodenca u Rómov na Slovensku. In: Boh všetko vidí / O Del sa dikhel, Duchovný svet Rómov na Slovensku. Edd. Milan Kováč, Arne B. Mann, Bratislava, Chronos 2003, s. 85-101.

mŕtvom, tzv. lopatky).² Študenti boli prekvapení, pretože si mysleli, že ide o špecifické znaky rómskej kultúry.

V roku 2000 vyšla v pražskom vydavateľstve Fortuna reprezentatívna publikácia rómskej autorky Lubomíry Oláhovej „Nejen romská kuchařka“.³ Pri opise známeho jedla – plneného čreva *goja* autorka uvádza: „Dovoluji si vám představit pokrm, který je zcela originální. Není mi znám žádný jiný národ ani žádná jiná menšina lidí, která by goja vařila či nějak podobně připravovala.“⁴ Za ďalšie tradičné rómske jedlo považuje placky *marikl'a*, ktoré prirovnáva k indickým plackám *čapáty*.⁵ Medzi tradičné rómske jedlá zaraďuje i *págle*⁶, taštičky *pišota*⁷, či plnené kapustné listy – *holubki*⁸ Pritom všetky tieto jedlá boli známe a bežné aj u slovenského obyvateľstva, najmä u jeho sociálne slabších vrstiev: rómska *gója* bola ako *falošná jaternica* plnená nastrúhanými surovými zemiakmi ako náhradkou mäsa, známa najmä v chudobných horských oblastiach Slovenska.⁹ Placky *marikl'a* boli známe ako *posúchy*, *osúchy*, *poplameníky*¹⁰ (ide o najstaršiu formu pečeného obilninového jedla, známeho už v neolite), rómske *págle* boli rozšírené na celom Slovensku ako *opekance*, *bobalky*, *pupáčky*¹¹. Taštičky *pišota* sú obľúbeným jedlom v oblasti severovýchodného Slovenska pod názvom *pirohy*¹², tamojší Rusíni ich považujú za „typicky rusínske jedlo“¹³. K tradičným jedlám tejto oblasti patria aj plnené kapustné listy nazývané zhodne v rómskom, slovenskom i rusínskom jazyku *holubky* (zabalený kapustný list pripomína telo holúbätka).

² CHORVÁTHOVÁ Lubica: Hry pri mŕtvom. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, (ďalej len ELKS) 1. diel, Bratislava, Veda 1995, s. 184-185. MANN, Arne B.: Obyčaje pri mŕtvom a pohreb Rómov na Slovensku. In: Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť (zost. Ján Botík), Bratislava, LÚČ 2001, s. 111-112.

³ OLÁHOVÁ, Lubomíra: Nejen romská kuchařka / Na ba romani kucharka. Praha, Vyd. Fortuna 2000, 80 s.

⁴ Tamže, s. 22.

⁵ Tamže, s. 26.

⁶ Tamže, s. 65-66.

⁷ Tamže, s. 66-67.

⁸ Tamže, s. 58.

⁹ STOLIČNÁ, Rastislava: Jaternica. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 215.

¹⁰ STOLIČNÁ, Rastislava: Placka. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 39. SOPOLIGA, Miroslav: Tradičné stravovanie Ukrajincov na Slovensku. In: Chute a vône Slovenska (ed. R. Stoličná), SNM Martin 2007, s. 59-60.

¹¹ DILLNBERGEROVÁ, Silvia: Opekance. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 437.

¹² STOLIČNÁ, Rastislava: Pirohy. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 36.

¹³ GLOSÍKOVÁ, Oľga, CHARITUN, Juraj, MALCOVSKÁ, Mária: Tradícia a súčasnosť stravovania Rusínov na Slovensku. In: Chute a vône Slovenska (ed. R. Stoličná), SNM Martin 2007, s. 122.

V oblastiach obývaných Rusínmi (Ukrajincami) sa v medzivojnovom období stali „veľmi obľúbeným a typickým svadobným jedlom.“¹⁴

Na základe toho, čo som doteraz povedal, môže vzniknúť dojem, že spochybňujem pôvodnosť a existenciu osobitnej rómskej kultúry, že sa snažím argumentami doložiť, že kultúra Rómov „len“ kopíruje a napodobňuje kultúru majoritného obyvateľstva. Nie je tomu tak. Ak by sme hľadali genézu konkrétnych kultúrnych artefaktov v slovenskej kultúre, dospeli by sme k podobným zisteniam. Analogicky ako v prípade Rómov, uvediem príklad z oblasti stravy: Slováci za svoje etnicky špecifické jedlo považujú bryndzové halušky: pritom bryndza sa na územie Slovenska dostala v súvislosti s valašskou kolonizáciou v priebehu 14. - 17. storočia, ako súčasť rumunskej pastierskej kultúry, ktorej nositeľmi na našom území však boli prevažne Rusíni; zemiaky pochádzajúce z južnej Ameriky sa na slovenskom vidieku začali pestovať až v 19. stor., „pôvodne slovenskou“ je snád iba slanina na haluškách. Podobne na „tradičnom ľudovom odevu“ na Slovensku nájdeme vplyvy talianskej renesancie (výšivky), španielskeho baroka (krajky), či napr. štýlu *biedermeier*. Niektoré súčasti slovenského ľudového odevu (dolomán, kaftan a kožušinová čiapka – kaplak) sú tureckého pôvodu.¹⁵ Pre Slovákov patrí k Vianociam neodmysliteľne vianočný stromček. Tradícia zdobenia vianočného stromčeka prišla na územie Slovenska z nemeckých a rakúskych miest koncom 18. storočia, do roľníckej kultúry prenikla v období od konca 19. do 30. rokov 20. storočia, do severovýchodných oblastí ešte neskôr. Nemeckého pôvodu je aj zvyk vianočných darčiekov.¹⁶ Aký je teda vzťah etnicity (príslušnosti k etniku/národu) a kultúry? Je kultúra etnicky determinovaná? Na túto otázku sa môžeme pokúsiť odpovedať až po zedefinovaní pojmu *národ*.

Ešte v polovici 80-tych rokov 20. storočia sa u nás vyučovala tzv. stalinská definícia národa, podľa ktorej národ je „spoločnými dejinami vytvorená veľká komunita ľudí obývajúca spoločné územie a spojená spoločným genetickým pôvodom, rovnakou rečou, vedomím spoločného pôvodu, špecifickou kultúrou a vedomím spolupatričnosti“.¹⁷ Pri analýze jednotlivých komponentov tejto definície zistíme, že sú v rozpore s realitou: jedným jazykom môže hovoriť viac národov (takým je napr. španielčina u národov južnej Ameriky), jeden národ môže hovoriť viacerými jazykmi (napr. Švajčiari), jazykovou asimiláciou

¹⁴ SOPOLIGA, Miroslav: c.d., s. 62. GLOSÍKOVÁ, Oľga, CHARITUN, Juraj, MALCOVSKÁ, Mária: c.d., s. 122.

¹⁵ KOPČAN, Vojtech: Osmanskí Turci na Slovensku. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 442.

¹⁶ FEGLOVÁ, Viera: Štedrý večer. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 240-241. FEGLOVÁ, Viera: Vianočný stromček. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 301.

¹⁷ BOTÍK, Ján, RATICA, Dušan: Národ. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 393.

v prospech iného etnika nemusí zaniknúť sám národ. Príslušníci jedného národa nemusia obývať spoločné územie, môžu žiť v enklávach v zahraničí (napr. Slováci na Dolnej zemi), alebo v diaspore na celom svete. V dôsledku migrácií celých etnických spoločenstiev za prácou a uzatváraním zmiešaných manželstiev sa príslušníkmi istého národa môžu stať príslušníci iných etník (inej farby pleti, či odlišných antropologických znakov), neplatí teda podmienka spoločného genetického pôvodu... Národ je konštrukt, vytvorený v období romantizmu 19. storočia a nie je možné ho objektívne definovať.

V súčasnosti je jedinou možnosťou uchopenia pojmu národ uplatnenie subjektívneho princípu t.j. akceptovanie etnickej sebaidentifikácie (etickej identity) jednotlivcov, ktorí sa k danému národu (etniku) hlásia a ktorí ho týmto spôsobom vytvárajú. Tento princíp akceptuje aj Listina základných práv a slobôd, ktorá je súčasťou Ústavy Slovenskej republiky v ktorej sa uvádza: „Každý má právo slobodne rozhodovať o svojej národnosti. Zakazuje sa ovplyvňovanie tohto rozhodovania a všetky spôsoby nátlaku smerujúce k odnárodňovaniu.“¹⁸ Ak národ (etnikum) definujeme ako konštrukt a akceptujeme subjektívny princíp, je možné definovať národnú/etnickú kultúru?

Jedna z definícií charakterizuje kultúru ako „dynamický systém akumulovaného poznania, vzorov správania a materiálnych i nemateriálnych predpokladov ľudskej činnosti prenášaný z generácie na generáciu“.¹⁹ Stotožňujem sa s názormi, že základný charakter kultúry sa formuje v závislosti od geografických a klimatických podmienok v ktorých určitá skupina ľudí (etnikum) žije, a ktoré potom umožňuje viac-menej jedine možný spôsob života – od zamestnania, cez budovanie obydľí, spôsob odievania, stravovania až po oblasť duchovnej kultúry (významnú úlohu tu často zohráva tiež dominantné náboženstvo). Z tohto pohľadu potom môžeme hovoriť o kultúre nomádskej, pastierskej, roľníckej, rybárskej, kresťanskej, islamskej a pod., s vedomím, že napríklad kultúra pastierov, či vyznávačov islamu bude niesť isté spoločné prvky u viacerých etník v rôznych častiach sveta. V prípade, že isté etnikum sa z dôvodu migrácie ocitne v inom geografickom a klimatickom prostredí, začne sa prispôbovať novým podmienkam a spôsobu života obyvateľstva, ktoré na tomto území žije dlhodobejšie, nastúpi proces kultúrnej adaptácie. Napríklad Slováci, ktorí sa v priebehu 18. a 19. stor. presťahovali na Dolnú zem (dnešného Srbska a Chorvátska) prijali novú technológiu obrábania pôdy, stavby domov, osvojili si nové náradie, postupne sa prispôbovali odevom, „podnety obklopujúceho inoetnického prostredia sa prejavili aj vo

¹⁸ Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb., Druhá hlava, čl. 12/3.

¹⁹ RATICA, Dušan: Kultúra. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 289.

sfére sociálnej a duchovnej kultúry.²⁰ Najdlhšie si udržali svoj jazyk, aj keď v značne „zakonzervovanej“ forme.,

V prípade, že v istom geografickom priestore žijú po niekoľko storočí príslušníci viacerých etnických spoločenstiev, dochádza ku vzájomnej výmene kultúrnych hodnôt, kultúrnej transmisii. Významnú úlohu v tomto procese zohráva početnosť a sociálny status tej-ktorej skupiny – dominantný vplyv má vždy početnejšia a spoločensky vyššie postavená skupina. Významnú úlohu môže zohrať tiež skutočnosť, ak medzigeneračná kultúrna transmisia je u jednej skupiny „podopretá“ písomnou formou a u druhej sa prenos kultúrnych hodnôt uskutočňuje len ústnou formou. V prípade minoritnej skupiny v inoetnickom prostredí môže proces etnickej transformácie vyústiť až do etnickej asimilácie.

Rómovia sa na našom území začali usadzovať v priebehu 16.–17. storočia, najmä ako kováči a hudobníci. Tým, že nevlastnili pôdu (neboli roľníkmi) a ponúkali služby majoritnému obyvateľstvu, od ktorého potom dostávali potravinové články nevyhnutné pre svoju obživu, sa stali na ňom ekonomicky závislými. Ich spoločenské postavenie bolo v porovnaní s miestnymi roľníkmi (vlastníkmi čo len minimálnej výmery pôdy) vždy nižšie, od čoho sa odvíjala každá ďalšia spolupráca a smer kultúrneho vývoja. Vyššie sociokultúrne postavenie miestneho majoritného obyvateľstva pôsobilo pre miestnych Rómov ako kultúrny vzor, ktorý sa snažili napodobniť. Významnú úlohu tu zohrával aj vzájomný vzťah príslušníkov oboch etnických skupín, pričom platilo, že v bohatších oblastiach južného Slovenska, kde bol tento vzťah tradične lepší, dochádzalo k rýchlejšiemu osvojovaniu spôsobu života majoritného obyvateľstva, Rómovia tu na prelome 19./20. storočia žili na neporovnateľne vyššej úrovni ako Rómovia na východnom Slovensku, avšak za cenu straty svojho jazyka – rýchlejšej jazykovej asimilácie v prospech maďarčiny.

Závislosť Rómov na majoritnom obyvateľstve sa odrazila v jednotlivých oblastiach ich kultúry a spôsobu života. Pomoc neRómom pri stavbe obydlí viedla k osvojeniu si stavebných technológií a používaného materiálu, čo Rómovia následne využili pri stavbe vlastných obydlí. Závislosť na daroch od majoritného obyvateľstva sa prejavila v oblasti zariaďovania interiéru i spôsobe odievania, kooperácia konkrétnych rómskych a sedliackych rodín sa prejavila v oblasti stravy. Vzájomné kontakty sa premietli aj do duchovnej kultúry – ľudovej viery a ľudového liečiteľstva. V súčasnosti sme svedkami zmien v demografickom správaní Rómov: v sociálne vyspelejšom rómskom prostredí prirodzene klesá počet detí na jednu ženu v období jej plodnosti, veková štruktúra Rómov z vyspelejších obcí sa približuje

²⁰ BOTÍKOVÁ, Marta: Slováci v Juhoslávii. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 158-159.

štruktúre nerómskeho obyvateľstva; zvyšuje sa priemerný vek, predlžuje sa dĺžka života.²¹ Podobné procesy zmien môžeme sledovať i v oblasti kultúry bývania, hygieny, vzťahu ku vzdelaniu a pod. Sú to presvedčivé dôkazy o tom, že vo vývoji rómskej kultúry a spôsobe života Rómov prebiehajú rovnaké procesy ako v majoritnej populácii.

Zaujímavý proces sa uskutočnil v oblasti hudby. V celej Európe sú Rómovia známi ako vynikajúci hudobníci. V jednotlivých zemiach si osvojili miestny inštrumentár (v strednej Európe to bola cimbalová hudba, v juhovýchodnej Európe „plechová“ dychová hudba, v Španielsku gitarová), miestny repertoár i spôsob interpretácie. Na východnom Slovensku od konca 19. storočia rómske kapely vystriedali „biele“ ľudové hudby – Rómovia sa tu stali nositeľmi slovenského hudobného folklóru. Svojou osobitou interpretáciou - napr. ozdobovaním melódie - spätne vplývali na podobu slovenskej ľudovej piesne), išlo tu teda o proces kultúrnej transmisie. Orientácia na hudobnú kultúru majoritného obyvateľstva mala však vplyv aj na hudobný štýl rómskeho folklóru: v jednotlivých regiónoch Slovenska má „rómska hudba“ inú podobu, pričom všade sú presvedčení, že práve ten ich spôsob interpretácie je „rómsky najpravejší“.

Opísané procesy kultúrnych vplyvov sú dôsledkom prirodzeného spolužitia viacerých etnických spoločností na území Slovenska (Slovákov, Maďarov, Rusínov, Rómov), jednotné kultúrne fenomény sa prelínajú, takže mnohokrát nie je možné (ani potrebné!) určiť, kto od koho čo preberal. Avšak v prípadoch, kedy istá skupina žila v spoločenskej izolácii voči majoritnému obyvateľstvu, si zachovala viac archaických prvkov svojej originálnej kultúry (zámerne nepoužívam pojem „pôvodnej kultúry“, pretože o tom, aká bola pôvodná kultúra tej-ktorej skupiny pred sto a viac rokmi, toho vieme veľmi málo). Typickým príkladom sú olašskí Rómovia, ktorí si zachovali archaické prejavy v spoločenskej kultúre (dôrazne uplatňovaný patriarchálny princíp), v duchovnej kultúre (uzatváranie sobáša ako obchodnej transakcie medzi otcami ženicha a nevesty) i vo folklóre (absencia hudobných nástrojov, charakter a interpretácia piesní). Aj v týchto prípadoch musíme konštatovať, že ani tu nejde o kultúrne fenomény, ktoré by neboli známe v inoetnickom prostredí. Napríklad za „typický kultúrny znak“ olašských Rómov sa považuje demonštratívne predvádzanie postelnej plachty poznačenej krvou po deflorácii nevesty, ktoré je súčasťou svadobného obradu. Ak si uvedomíme, že tento zvyk je súčasťou obyčajovej tradície v Rusku, na Ukrajine

²¹ MANN, Arne B.: Zmeny vekovej štruktúry rómskeho obyvateľstva na východnom Slovensku v rokoch 1997 a 2002. In: Slovenský národopis, 55, 2007, č. 3, s. 292–303.

a na Balkáne²², potom stačí ak si pripomenieme, že olašskí Rómovia prišli v druhej polovici 19. storočia práve odtiaľ.

Ak pripustíme, že kultúra nie je etnicky determinovaná, prečo potom hovoríme o „národnej kultúre“? Tento pojem sa začal používať v 19. storočí, v období formovania novodobých európskych národov, ktoré sa snažili vymedziť voči okolitým národom (Slováci voči Maďarom, Česi a Maďari voči rakúskym Nemcom, Rusíni voči Ukrajincom). Predstavitelia etnoemancipačných hnutí obdobia romantizmu („národní buditelia“) preto hľadali v kultúrnej tradícii vlastného národa také fenomény, ktoré bolo možné označiť ako etnoidentifikačné alebo etnodiferenciačné znaky. Vytvárali sa „národné“ mýty a legendy, panteóny „národných hrdinov“ (kráľ Svätopluk, Konštantín a Metod, v českých zemiach Praotec Čech, Jan Hus a Jan Žižka a pod.). U príslušníkov národa, ktorí si často vôbec neuvedomovali, že ide o umelé výtvary (často v rozpore s historickou realitou), ktoré im boli cielene implantované, mali pomáhať prekonávať historickú frustráciu vo vzťahu k dominantnému etniku, vzbudzovať pocit etnickej originálnosti a výlučnosti. Súčasťou utvárajúceho sa nacionalizmu bolo hľadanie a konštruovanie ďalších „národných symbolov“, akými bolo národné jedlo, národný odev, hudobný nástroj, hora, ornament, strom alebo kvetina a pod. (tu sa potom môžu stať „etnickými atribútmi“ i reálie, ktoré dané etnikum prevzalo v minulosti od iného etnika, čo však medzičasom upadlo do zabudnutia). Za „národné symboly“ boli povyšované aj kultúrne fenomény, ktoré v tradičnej kultúre existovali len na obmedzenom území. Typickým príkladom je fujara, ktorá je Slováckmi vnímaná ako „špecificky slovenský hudobný nástroj“, pritom však bola rozšírená len v pomerne malom regióne stredného Slovenska – Podpoľania. Bryndzové halušky, ktoré boli ešte do polovice 20. storočia označované za ťažko stráviteľné jedlo chudobných vrstiev obyvateľstva, boli povýšené na „národné jedlo“ až v období vojnového Slovenského štátu.

Z uvedeného vyplýva, že tak ako nie je možné objektívne definovať „národ“, nie je možné objektívne definovať ani etnicky determinovanú „národnú kultúru“. Aj v tomto prípade je jedine možné uplatnenie subjektívneho princípu: za národné (špecificky etnické) možno považovať tie fenomény kultúry, ktoré príslušníci daného národa (etnika) za také považujú. To potom znamená, že súčasťou rómskej kultúry je všetko to, s čím sa Rómovia v súčasnosti stotožňujú, čo považujú za svoje - rómske! Rómovia, ktorí prišli po druhej svetovej vojne zo Slovenska do českých zemí, si priniesli so sebou medziiným aj svoju kulinárnu kultúru. V novom prostredí však české (moravské) majoritné obyvateľstvo nepoznalo ani

²² JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Svadobná noc. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 214. BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Panenstvo. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 13.

plnené črevá *gója*, ani placky *marikl'a*, ani *holubky*, preto sa tieto jedlá prirodzene stali rómskym špecifikom, a následne súčasťou **rómskej kultúry**.

Existujú nejaké objektívne rozdiely medzi kultúrou Rómov a kultúrou majoritného (slovenského, rusínskeho, maďarského, príp. českého) etnika? Nepochybne áno – stretneme sa s nimi najmä v duchovnej kultúre. U rómskeho obyvateľstva sú bohato rozvinuté tzv. rodinné obyčaje (pri narodení, svadbe a úmrtí), avšak absentujú (alebo sú veľmi obmedzené) tzv. kalendárne obyčaje. Keďže vieme, že tieto obyčaje boli veľmi úzko späté s roľníckou prácou a viazali sa najmä k etapám poľnohospodárskych prác²³ (pestovaniu, zberu a spracovaniu plodín, chovu dobytky) a Rómovia neboli vlastníkami pôdy ani chovateľmi dobytky, neboli tieto zvyky pre nich relevantné.

Rozdiely v kultúre nachádzame aj u Rómov samotných. Napríklad u balkánskych Rómov existuje tanec na privolanie dažďa, ktorý Rómovia na našom území nepoznajú. Tento kultúrny fenomén je pozostatkom obdobia, keď táto časť Európy bola súčasťou Osmanskej ríše, kedy mnohí tamojší Rómovia konvertovali na islam, čo sa následne prejavilo tak v ich odeve, strave i obyčajovej kultúre. Vo všetkých týchto prípadoch sú rozdiely v kultúre spôsobené vonkajšími okolnosťami a vplyvmi, sú teda sociálne a nábožensky determinované. Keďže nejde o determináciu na etnickom princípe, uprednostňujem v takomto prípade označenie **kultúra Rómov**.

V masmédiách i v rôznych diskusiách sa čas od času objavuje názor, že tzv. rómsky problém je stretom dvoch úplne rozdielnych kultúr (európskej a ázijskej), že Rómovia vyznávajú úplne odlišný rebríček hodnôt, v dôsledku čoho nie sú schopní prispôbiť sa majoritnému obyvateľstvu, a preto spolužitie týchto dvoch skupín populácie nie je možné. Niektorí etnografi hľadajú v rómskej kultúre prejavy predkresťanských náboženských predstáv (animizmus), alebo rezíduá hinduizmu, čím nepriamo potvrdzujú túto rozdielnosť. „Kultúrnou odlišnosťou“ niekedy argumentujú aj sami Rómovia, ktorí sa takto snažia ospravedlniť svoje emocionálne prejavy. Podrobnejšia analýza jednotlivých komponentov kultúry však vyvracia jej etnickú determináciu. Aj keď Rómovia v minulosti žili ako marginalizovaná sociálna skupina, nežili (s výnimkou skupiny olašských Rómov) v izolácii. Model ich kultúry sa preto formoval nielen v dôsledku vlastného vnútorného vývoja (medzigeneračná transmisia), ale aj dôsledkom pôsobenia vonkajších vplyvov, či už administratívnych nariadení, vplyvu cirkví, najmä však v procese vzájomnej komunikácie a vzájomnej výmeny kultúrnych hodnôt (kultúrnej transmisie) s obyvateľstvom, s ktorým

²³ HORVÁTHOVÁ, Emília: Kalendárne obyčaje. heslo in: ELKS, 1. diel, s. 225.

prichádzali do bezprostredného kontaktu. Tak ako nie je možné objektívne definovať znaky *slovenskej kultúry* („slovenský dom“, „slovenský odev“, „slovenské jedlo“, „slovenská svadba“, „slovenská rozprávka“, „slovenské príslovie“ a pod.), nie je možné na základe špecifických etnických znakov charakterizovať ani *národnú kultúru* Čechov, Maďarov, Rusínov či Rómov.

Napriek tomu si tak Rómovia ako i neRómovia uvedomujú istú rozdielnosť v spôsobe života, ktorej pripisujú etnický charakter. Osobne sa prikláňam k názoru, že uvedený rozdiel nie je podmienený etnický, ale je dôsledkom rozdielneho sociálneho statusu príslušníkov oboch skupín. V kultúre Rómov sa dnes stretáme s niektorými kultúrnymi fenoménmi, ktoré boli v staršom období známe aj v majoritnom (inoetnickom) prostredí. V dôsledku rozdielneho sociokultúrneho vývoja dochádzalo v tomto prostredí k narúšaniu tradičného kultúrneho modelu: napr. v oblasti duchovnej kultúry niektoré prejavy zanikli úplne, iné žijú len v latentnej podobe vo vedomí najstaršej generácie, prípadne inklinujú k spoločensko-zábavnej funkcii. Spoločenská izolácia, s ňou spätý konzervativizmus a pomalší sociokultúrny vývoj väčšej časti rómskeho obyvateľstva spôsobili, že mnohé súčasťi duchovnej kultúry (najmä obyčajov životného cyklu) sú naďalej reálnou súčasťou ich života, ktorá sa prejavuje okrem iného ich spoločenskou záväznosťou (napríklad vartovanie pri mŕtvom), naďalej plnia tiež funkciu sociálnej regulácie. Napriek kritike niektorých autorov²⁴ sa naďalej domnievam, že kultúra Rómov často konzervuje po istý čas kultúrne javy, ktoré boli – ako výsledok vyše 500-ročného spolužitia – v minulosti rozšírené v širšom stredoeurópskom kultúrnom priestore.

Upúšťanie od niektorých súčasťi kultúry je často zdôvodňované tým, že ide o prejavy prekonaného zaostalého spôsobu života, tieto sa časom úplne vytrácajú z kultúrnej pamäti. Keď sa neskôr „objavia“ u skupiny obyvateľstva inej etnickej príslušnosti, pripisuje im etnický charakter a tieto sa dostávajú do pozície etnických stereotypov. Ako znak *rómskej kultúry* dnes tak Rómovia, ako aj majoritná populácia (pokiaľ má informácie sprostredkované napr. telenovelami), vnímajú obyčajovoprávny obrad uzavretia manželstva u Rómov formou *mangavipen*: oddávajúci zviaže ženichovi a neveste ruky červenou šatkou a do dlaní im naleje víno, ktoré si oni vzájomne vypijú. Pri pozornejšom štúdiu tohto problému sa dozvieme, že rovnaký obrad, ktorý oprávňoval k manželskému spolužitiu bol – označovaný ako *rukoviny* – v minulosti rozšírený aj u slovenského obyvateľstva.²⁵ Etnológ Ján Komorovský uvádza

²⁴ JAKOUBEK, Marek: Romové – koniec (ne)jedného mýtu. Praha, Socioklub 2004, s. 84-85.

²⁵ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Rukoviny. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 131. Tá istá: Zásnuby. heslo in: ELKS, 2. diel, s. 338.

príklady, keď sa zväzovaním rúk uzatvárali manželstvá v Bielorusku, niektorých oblastiach Poľska, u severných Germánov v Škandinávii; v staršom období je tento obrad doložený v Iráne, Grécku, Ríme a Indii (u Hindov pravé ruky mladého páru zväzovali trávou).²⁶ Formu tohto obradu prevzala aj cirkev: v rímsko-katolíckej cirkvi zväzuje kňaz ruky sobášnym štólou, vo východnej kresťanskej cirkvi omotal kňaz snúbencom ruky bielou a červenou páskou.²⁷

Aj keď som sa v tomto referáte pokúsil dokázať, že kultúra nie je etnicky determinovaná a uprednostnil som požívanie pojmov *kultúra Rómov*, *kultúra Slovákov*, *kultúra Čechov* (namiesto *rómska/slovenská/česká kultúra*), nepopieram existenciu subjektívne vnímanej *etnickej kultúry*. Naopak, v prípade Rómov ju považujem za potrebnú. Uvedomovanie si znakov vlastnej kultúry je jedným zo zdrojov formovania pozitívnej etnickej identity, ktorá prispieva k prekonávaniu negatívneho sebahodnotenia.²⁸ Pokiaľ sa vedomie príslušnosti k vlastnej kultúre (*romipen*) stane prostriedkom prekonávania negatívneho sebahodnotenia (handicapu marginalizovanej skupiny) a formovania pozitívneho etnického vedomia v širších vrstvách rómskej populácie, možno predpokladať oživovanie niektorých už ustupujúcich kultúrnych fenoménov (rozvoj literárnej tvorby v rómskom jazyku, zakladanie folklórnych súborov, oživovanie tradičných zvykov, ale tiež zvýšený záujem o vzdelanie a pod.), čo môže v konečnom dôsledku prispieť k urýchleniu integrácie rómskej populácie do spoločnosti.

Na základe analýzy vzniku, formovania a fungovania kultúrneho komplexu považujem za dôležité uvedomiť si integrujúci charakter kultúry, ktorá spoločnosť spája a nie segreguje na základe domnelej etnickej rozdielnosti.

²⁶ KOMOROVSKÝ, Ján: Tradičná svadba u Slovanov. Bratislava 1976, s. 87 a 169.

²⁷ Tamže, s. 171.

²⁸ Podrobnejšie v príspevku MANN, Arne B.: Problém identity Rómov. In: Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov (zost. Gabriela Kiliánová), Bratislava, Ústav etnológie SAV 1998, s. 45-70.